

מודה במקצת

מסכת שבועות דף מז עמודים א-ב

אמר רבא: כוותיה דרבי אבא מסתברא, דתני רבי אמי: שבועת ה' תהיה בין שניהם - ולא בין היורשין; היכי דמי? אילימא דאמר ליה: מנה לאבא ביד אביך, ואמר ליה: חמשין אית ליה וחמשין לית ליה, מה לי הוא ומה לי אבוהא?! אלא לאו דאמר ליה: מנה לאבא ביד אביך, אמר ליה: חמשין ידענא וחמשין לא ידענא; אי אמרת בשלמא אביו כי האי גוונא מיחייב, איצטריך קרא למיפטר גבי יורשין, אלא אי אמרת אביו כי האי גוונא נמי פטור, קרא גבי יורשין למה לי?.

א. מודה במקצת והשאר אינו יודע

מי שנתבע ומודה בחלק מחובו ובחלק כופר, זה הוא מודה במקצת שחייב בשבועה מן התורה. הגמרא נותנת לכך טעם:

"אמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע? חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, והאי בכוליה בעי דליכפריה, והאי דלא כפריה - משום דאינו מעיז פניו בפני בעל חובו, ובכוליה בעי דלודי ליה, והאי דלא אודי ליה - אישתמוטי הוא דקא משתמיט מיניה, סבר: עד דהוי לי זוזי ופרענא ליה, ורחמנא אמר: רמי שבועה עילויה כי היכי דלודי ליה בכוליה¹". נחלקו רבי אליעזר בן יעקב וחכמים בשאלה האם הדין זהה ביורשים:

"תניא, רבי אליעזר בן יעקב אומר: פעמים שאדם נשבע על טענת עצמו, כיצד? אמר לו מנה לאביך בידי והאכלתיו פרס - הרי זה נשבע, וזהו שנשבע על טענת עצמו; וחכ"א: אינו אלא כמשיב אבידה ופטור²".

הגמרא מבארת, שמחלוקת התנאים היא בשאלה האם אדם מעיז פניו בפני בנו של בעל חובו, שאינו בטוח בתביעה כאביו. לדעת חכמים אדם מעיז פניו בפני בן בעל חובו, ולכן היה מסוגל לשתוק, ועצם נכונותו להודות במקצת היא מרצון ואין לדרוש ממנו שבועה. לפי רבי אליעזר בן יעקב, אין אדם מעיז פניו גם כאן, והסברה לחייב אותו שבועה בעינה עומדת.

מעניין להיווכח כי סברה קובעת כאן את גבולותיו של דין תורה.

מהלך דומה קיים בסוגייתנו:

במקרה בו הנתבע מודה על חלק מן הסכום, ועל חלק אומר שאינו יודע, הרי הוא מודה במקצת שאינו יכול להישבע, ולפי העיקרון שנקט רבי אבא במעשה ב'נסכא', מתוך שאינו יכול להישבע משלם. אולם ישנם מצבים בהם הנתבע עשוי להציע נימוק משכנע לכך שההודאה שלו אינה כוללת את כל הסכום. כגון יורשים, שניתן להבין שאינם יודעים הכול על חובות אביהם.

הברייתא בה פתחנו ממעטת יורשים משבועה. הגמרא תמהה: אם מדובר במצב בו הודו היורשים בחלק מן התביעה וכפרו בחלק ממנה, הרי הם מודים במקצת רגילים, ומדוע ישתנה דינם? ומסיקה שמדובר

¹ דף מב, ב.

² מב, א.

כשאומר הנתבע: 'חמישים אני יודע וחמישים אני יודע'. האב במקרה כזה היה חייב לשלם הכול, שהרי הוא מודה במקצת שאינו יכול להישבע על השאר, כדינו של רבי אבא בנסכא. האב הוא נתבע רגיל, אולם יורשים במקרה כזה אינם חייבים. בפשטות הכוונה היא שאינם חייבים לשלם, וגם לא להישבע. אולם הר"ן תמה, שאם זו הכוונה, יורש יכול להסתמך במיגו על אפשרות זו גם כשהוא מודה במקצת וכופר בשאר, ולומר: 'האמינו לי, שאיני חייב את כל הסכום, שהרי לו רציתי לשקר, הייתי פשוט אומר: 'אני יודע', ונפטר לחלוטין. אף עתה האמינו לי ללא כל חיוב שבועה', בדומה לדעת חכמים לגבי יורש שאמר מיוזמתו מנה לאביך בידי והאכלתיו פרס.

מכאן מסיק הר"ן שבאמת גם יורשים חייבים להישבע שאינם יודעים. אמנם יש בדבר קושי מסוים, שהרי למדנו מפסוק לפטרם משבועה:

"וּאִם עַל גַּב דְּקָרָא דְּדִרְשִׁין 'שבועת ה' תהיה בין שניהם' - ולא בין היורשין למעוטי משבועה משמע, מכל מקום לא אתא ההוא מיעוטא אלא לאפקי דלא נדון בהו דרבי אבא לענין חיוב תשלומין, וכדמיינתין לה לסייעתא דרבי אבא, **ולא לפוטרים מן השבועה ממש**, כיון דכי אמרי 'חמשין אית ליה וחמשין לית ליה' מישתבעי דהא מיגו דאורייתא הוא, אלא ודאי שבקיה לקרא דאיהו מפרש נפשיה³."

אפשרות נוספת לתרץ את קושיית הר"ן, היא שאין אומרים מיגו המפעיל טענת ספק⁴. לדרך זו היורשים פטורים לגמרי, גם משבועה. זו היא דעת הר"י מגאש והמאירי, וכך פוסקים הטור והשולחן ערוך: "התובע ליורש הלוח מלוה על פה... אם אמר היורש: ...חמשים ידענא וחמשים לא ידענא - פטור אפילו בלא שבועת היורשים, אלא שמחרים סתם על כל מי שיודע שמורישו חייב לו כלום. אבל אם הודה בחמשים וכפר בחמשים, שאמר: 'חמשים חייב לך ולא יותר', הרי הוא כשאר מודה במקצת, ונשבע שבועה דאורייתא⁵". אולם, מצב דומה נדון במקום אחר: "בעא מיניה רב עמרם מרב חסדא: המפקיד אצל חבירו בשטר, ואמר לו: 'החזרתים לך', מהו? מי אמרינן: מיגו דאי בעי אמר נאנסו - מהימן, השתא נמי מהימן, או דלמא אמר ליה: 'שטרך בידי מאי בעי? א"ל: מהימן. ולימא ליה: 'שטרך בידי מאי בעי? א"ל: וליטעמך, וכי א"ל נאנסו, מי מצי א"ל: 'שטרך בידי מאי בעי? אמר ליה: סוף סוף כי אמר ליה: 'נאנסו', לאו שבועה בעי? ה"נ מאי נאמן? נאמן בשבועה⁶". מבאר רשב"ם⁷:

"לאו שבועה בעי - בתמיה. והשתא אמרת נאמן בלא שבועה. וע"י מיגו לא מצית למיפטריה משבועה ע"י טענתו לקיימה בלא שבועה, כדכתיב שבועת ה' תהיה בין שניהם". נשווה זאת למקרה נוסף: "הוציא כתב יד הלוח על יורשיו, אף על פי שמודים שהוא כתב יד אביהם, אנו טוענים להם שהוא פרוע, ופטורים אף משבועת היורשים אבל מחרימין סתם במעמד היורשים אם שום אדם יודע שאביהם לא פרעו. **הנה: וכן צ"ק. ודלא כ"ס חולקין ואומרים**

³ חידושי הריטב"א מז, א ד"ה אלא לאו.

⁴ ר"ן על הרי"ף כט עמוד א מדפי הרי"ף.

⁵ שו"ע חו"מ עה, טז.

⁶ בבא בתרא ע, א.

⁷ שם ד"ה לאו שבועה בעי.

*דְּיוּרְשֵׁי הַלֵּל צְרִיכִין לְיִשְׁבָּע שְׂאִין יוֹדְעִים שְׂאִינָן נֶשֶׂא חַיִּיב לֹא (טוֹר פֶּסַע הַתְּרוּמוֹת). וְאִכְלָה
מִקּוֹם נֶהְלָא בְּדוֹרוֹת אַחֲרֵינוּ לְהַחֲמִיר עַל הַיּוֹרְשִׁין לְיִשְׁבָּע, אִם יֵשׁ קִצָּת רִגְלִים לְדַבֵּר וַיֵּשׁ
לְהַסְתַּמֵּךְ אֶת חַיִּיב לֹא⁸.*

השיטה שמביא הרמ"א כ'יש חולקים', היא דעת הרשב"ם⁹, שיורשי לווה צריכים להישבע שאינם יודעים שאביהם נשאר חייב למלווה, וכשיטת הר"ן.

ב. פטור יורשים, דרשה או סברה? נפקא מינה לפקדון

כמו לגבי החיוב הבסיסי של שבועת מודה במקצת, הדיון בגמרא כולל שילוב מעניין של דרשה בכתוב וסברה. לשאלה מה משתיהן הוא העיקר, נפקא מינה לגבי מי שאינו יורש, שיש לו טיעונים טובים אחרים להסבר חוסר הידיעה שלו. הריטב"א סבור שהדרשה עיקר, ואין ללמוד למקומות אחרים: "אדרבה, מדאיצטריך קרא למיכתב גבי יורשין, מכלל דאבוהון כי האי גוונא חייב. דאי לא - ליכתוב רחמנא מיעוטא גבי ידיה, אלא ודאי לא פטר הכתוב בהא אלא גבי יורשין דוקא לפי שלא היה עיקר החיוב עליהם ודלית ליה למידע¹⁰". מרתק להיווכח, שאף על פי שהסתמך על הדרשה, טרח הריטב"א להוסיף סברה, מדוע הדין תקף דווקא לגבי יתומים.

לעומת זאת בעלי התוספות מוכיחים שהעיקר הוא סברה, שהרי הגמרא דחתה את האפשרות שיורשים פטורים בטענת וודאי, בטענה 'מה לי הוא ומה לי אבוהא?!', ולא קיבלה שכך גזר הכתוב. הרי שבעיקרו של דבר סברה היא זו, ויש לפטור כל מי שיש לו הסבר טוב לחוסר ידיעתו. כמה דוגמאות ישנן למצב כזה:

- א. המקרה בו דנים בעלי התוספות הוא שור שנגח פרה ונמצא עוברה בצידה. "היינו טעמא דבאב חייב לא ידענא דהיה לו לידע אם חייב לו מנה אם לאו אבל יורשיו לא היה להם לידע במילי דאבוהון. ומהאי טעמא אית ליה נמי למיפטר בשמעתין, שאין לו לידע דבר זה אם משנחנה ילדה או קודם¹¹".
- בעל השור פטור גם מלהישבע על עובר הפרה, מאחר שטענתו שאינו יודע אם ההפלה הייתה תוצאה של הנגיחה, הגיונית היא, מאחר שלא נכח שם. כך פוסקים גם הרא"ש והרשב"א.
- ב. דוגמא נוספת למצב כזה הוא שומר, הנתבע על אובדן הפיקדון, וטוען טענה המתקבלת על הדעת, שאינו יודע מה היה שווי הפיקדון. הלכה זו נתונה במחלוקת בין הר"י מגאש והרמב"ם לבין הראב"ד. הר"י מגאש מבסס את דעתו על המקרה במשנה בו שומר איבד משכון, ומתייחסים אליו ככל הלכות שואל, כולל הלכות מודה במקצת.

"שמעינן ממילא היכא דאמר שומר: 'אנא לא ידענא כמה הויא שויא'. ובעל הפקדון אמר: 'ידענא דהוי שוה כך וכך', דכיון דמכל מקום הא קא מודה ליה הנתבע דמתחייב ליה מידי ולא ידע כמה הוי ניהו, הוה ליה מחויב שבועה ואינו יכול להשבע ומשלם¹²".

⁸ שו"ע חו"מ סימן סט סעיף ה.

⁹ כך מבאר הגר"א (חו"מ סימן סט ס"ק כה).

¹⁰ חידושי הריטב"א מסכת שבועות דף מז עמוד א.

¹¹ בבא קמא מו. ד"ה דאפילו.

הרמב"ם מסכם:

"בעל הפקדון אומר כך וכך היו והשומר אומר איני יודע - ישלם בלא שבועה שהרי חייב עצמו בתשלומין ואינו יודע כמה הוא חייב ונמצא חייב שבועה שאינו יכול להשבע, וכזה הורו רבותי הרב ר' יוסף הלוי ורבו ז"ל, וכן כל שומר שנתחייב לשלם ואמר איני יודע כמה דמים אני חייב לשלם והבעלים אומרים אנו יודעין וכך וכך היה שוה יטלו בלא שבועה והוא שיטענו דבר שהן אמודין בו, ויש לשומר להחרים על מי שלקח ממנו יתר מן הראוי לך¹³".

אך הראב"ד¹⁴ חולק ומחייב את התובע להישבע:

"א"א: ורבותי אין מורין כן. לפי שאינו דומה לחמשין ידענא וחמשין לא ידענא דהתם הוה ליה למידע ואצרומי הוא דמצריט ותופע נמי טוען עליה ואמר מידע ידעת ודבר שבמניין קא טעין ליה ודבר שבמניין קא כפר ליה והוה ליה מחוייב שבועה שאינו יכול לישבע ומשם אפל הני לאו הכי הוא והיין טעמא דשק צרור דאמרין עליה ישבע זה ויטול ולא אמרו יטול בלא שבועה".

ראיתו של הראב"ד היא ממעשה המובא בתלמוד הירושלמי:

"היה גדיש חטים מחופה שעורין או גדיש שעורין מחופה בחיטין - נותן לו גדיש שעורים. כהדא חד בר נש אפקד גבי חבריה חד שק צרור ואירעו אונס. אהן אמר: 'סיגין הוה מלא', ואהן הוה אמר: 'מטקסין הוה מלא'. ה"ז נשבע ונוטל¹⁵".

הרי שהמפקיד היה צריך להישבע שבגדי משי היו בשק, ולא אמרו: מתוך שאין השומר יכול להישבע על תוכן השק משלם.

ראיה זו כבר הקדים הר"י מגאש לדחותה: אין במעשה השק דין 'מחוייב שבועה' שאינו יכול להישבע, שהרי לו היה טוען טענת וודאי - היה פטור משבועת מודה במקצת, מאחר שהדעות על תוכן השק חלוקות לחלוטין, "דמה שטענו לא הודה לו ומה שהודה לו לא טענו¹⁶", והרי זה כטענו חטים והודה לו בשעורים, וממילא לא הייתה שבועה מוטלת על הנתבע, ואין לפטור את התובע משבועה.

בשולחן ערוך פוסק כרמב"ם, שהתובע נוטל מן השומר ללא שבועה:

"הפקיד אצלו פירות שאינם מדודים, ועירבן עם פירותיו ולא מדדן, ה"ז פושע. ואם בעל הפקדון אומר: 'כך וכך היו', ושומר אומר: 'איני יודע', ישלם בלא שבועה, שהרי חייב עצמו בתשלומין ואינו יודע כמה הוא חייב, ונמצא חייב שבועה שאינו יכול לישבע¹⁷".

¹² שבועות מג. ד"ה מכל מקום.

¹³ הלכות שאלה ופקדון פרק ה הלכה ו

¹⁴ שם.

¹⁵ תלמוד ירושלמי מסכת בבא קמא פרק ו הלכה ז.

¹⁶ ר"י מיגאש מג, א.

¹⁷ שו"ע חו"מ רצב, יד.

מכל מקום, גם לדעת הראב"ד הטענה שלא היה לו לדעת, תעזור לו לשומר רק לחייב את התובע שבועה, בניגוד ליורשים שפטורים לגמרי, ואולי פטור מוחלט זה ביורשים, הוא מה שהוסיפה דרשת הכתוב.

ג. המכיר אבניו שנפלו.

"הבית והעלייה של שנים שנפלו, שניהם חולקין בעצים ובאבנים ובעפר, ורואין אלו אבנים העשויות להשתבר. אם היה אחד מהן מכיר מקצת אבניו - נוטלן, ועולות לו מן החשבון"¹⁸ הגמרא מבררת:

"והלה מה טוען? אי דקאמר: 'אין' - פשיטא, ואי לא אמר אין - למה נוטל? אלא, דאמר ליה: 'איני יודע'. לימא תהוי תיובתא דרב נחמן, דאיתמר: 'מנה לי בידך', והלה אומר: 'איני יודע', רב הונא ורב יהודה אמרי: חייב, רב נחמן ורבי יוחנן אמרי: פטור. - כדאמר רב נחמן: כגון שיש עסק שבועה ביניהן - הכא נמי כגון שיש עסק שבועה ביניהן. היכי דמי עסק שבועה? - כדרבא. דאמר רבא: 'מנה לי בידך' והלה אומר: 'אין לך בידי אלא חמשים והשאר איני יודע', מתוך שאינו יכול לישבע - ישלם.."

מכאן ראייה שהכלל 'אם אינו יכול להישבע משלם קיים גם כשלא היה עליו לדעת'¹⁹, לכאורה כנגד שיטת התוספות. הם מתרצים שבמקרה זה אין הצדקה לחוסר הידיעה של הצריך להישבע, שאדם צריך להכיר את רכושו ו"רגילות להכיר אבנים אפילו אין בהם סימן"²⁰.

ד. שורף סל שהכיל זהובים.

"המזיק ממון חבירו ואינו יודע מה הזיק, נשבע הניזק ונוטל. כיצד, לקח כיס חבירו והשליכו למים או לאש או שמסרו ליד אנס, ונאבד, בעל הכיס אומר: 'זהובים היה מלא', והמזיק אומר: 'איני יודע מה היה בו, שמא עפר או תבן היה מלא', הרי הניזק נשבע בנקיטת חפץ ונוטל... ואם ידע המזיק שהכיס היה בו זהובים, אבל אינו יודע כמה היו, אם הניזק אומר: 'אלף', נוטל אלף בלא שבועה, והוא שיהיה אמוד, שהרי המזיק מחוייב שבועה ואינו יכול לישבע. (ו"א דנשבע הניזק ונוטל, וכן צ"ק)²¹.

דברי הרמ"א כאן צריכים ביאור, שנקט עיקר כדעה המחייבת את התובע להישבע, ובהלכות שומרים לא כתב כן. מסתבר, שכיוון שבהלכות שומרים דובר על שומר שעירב פירות המופקדים אצלו בפירותיו, ניתן לומר שהיה לו למדוד, והיה לו לדעת, ולכן שם מודה הרמ"א שייטול התובע ללא שבועה²².

¹⁸ משנה, בבא מציעא קטז, ב.

¹⁹ רמב"ן מובא בספר התרומות (שער לט ח"ב, ב).

²⁰ תוספות בבא מציעא דף צז, ב.

²¹ שו"ע חו"מ שפח, א.

²² בירור הלכה מז עמוד א ציון ה בסופו.

ג. נספח: שבועות בבית המשפט.

ראיתי לנכון לצרף מקצת מן העדויות המרתקות של שופט בית המשפט העליון המנוח, שניאור זלמן חשין, על היחס לשבועה של העומדים לפניו לדין.

השופט חשין, נקרא על שם רבי שניאור זלמן מלאדי, שהוא מצאצאיו (ויקיפדיה)²³.

- "לא תשא" – נוטריקון: לא תשבע שבועת אמת".
- - 'אלפי ערים נחרבו בשל שבועות'.
 - איזו עיר למשל?
 - 'מה? באתי הנה כדי שתבחן אותי בבקאות?'.
 - "אצלנו הבוכרים, שבועה זה לא תפוחי-אדמה".
- "אדוני, יש לי בן יחיד. אולי אומר מילה אחת פחות, אולי מילה אחת יותר. והרי אין כל האמת - אני לא לוקח 'שנסים' בבני היחיד".
- "אבי היה רב בצ'כוסלובקיה. הוא לא השאיר בירושה שום נכסים חומריים, אך לפני מותו דרש מאתנו הבטחה כי לעולם לא נשבע ולא נשביע. אני מקיים את צוואתו היחידה של אבי המנוח, ובעשותי עסק אני חותם ומחתים על ויתור שבועה".
- יהודי עמד להישבע שמעולם לא לווה כסף... בטרם הניח הנתבע את ידו על ספר התנ"ך, קרא התובע, כשהוא רועד מהתרגשות ופניו חיוורות כסיד: "אדוני, יהודי עומד להישבע לשקר, ישמרנו הא-ל! אני מבקש לבטל את התביעה. אני מוחל לו מחילה גמורה ואל אביא, חס ושלום, יהודי לידי שבועת שקר".
- במשפט אחד היה על ילד כבן שמונה, תלמיד בית ספר דתי, להעיד. שאלתיו אם ידע מה זאת שבועה, והוא ענה בביטחון עצמי: "בוודאי יודע, אברהם נשבע, יעקב נשבע, יוסף השביע את אחיו להעלות את עצמותיו לארץ ישראל וכו'..." אין ספק, הוא יודע. ואני מוסיף לשאלו: "ומה יקרה לו לאדם שנשבע לדבר אמת והוא מספר שקר?" והוא משיב כי האיש יקבל עונש וכי יצלו את גופו בגיהנום. ומיניה וביה, הוא מוסיף: "אבל אם רוצים לאמור שקר, יכולים להישבע בחיי ראשו של פרעה, כמו שיוסף עשה, שנשבע בחיי פרעה שאחיו מרגלים והוא ידע שזה שקר".

²³ הציטוטים לקוחים מן הפרק השני 'על השבועה בישראל'

בספרו של חשין 'שחוק ודמע בבית הדין', הוצאת ברונפמן 1982.